

З ПОЛЯ ФОЛЬКЛОРУ Й ЕТНОГРАФІЇ

Українські прокльони: традиція села Губча на Хмельниччині

Людмила ІВАННІКОВА

Пропоновану добірку прокльонів мені вдалося відтворити переважно з пам'яті в селі Губча Старокостянтинівського району Хмельницької області, де народилась і прожила у традиційній культурі з 1963 по 1985 р. Крім того, значна частка авторства цієї публікації, у тому числі й преамбули, належить і моїй матері, Тетяні Іванніковій (Вараві), із якою консультувалася під час написання коментарів і теоретичних зауваг, вона ж була й залишається моїм основним інформатором із цього питання.

З усього сказаного вже стає зрозумілим, що я не мала спеціальної мети записувати прокльони, робити спеціальні опитування – вони б виявилися малоефективними. Приклад тому – спроба, здійснена 31.08.2010 р. від сусідки, яка “славилась” особливим вмінням лягати, проклинати, давати прізвиська односельцям.

Як науковець, я не можу ігнорувати той факт, що прокльони, сварки, лайки були і є невід'ємною частиною традиційного сільського побуту, у тому числі й моєї родини, сім'ї, в якій росла. Нерідко й сама я ставала об'єктом прокльонів матері, сусідів за якісь провини – із того й склався з роками записаний мною “репертуар”. Важка, мало не цілодобова праця від сходу до заходу сонця, мізерні заробітки, великі сім'ї (де в кого по 7–10 дітей), непомірні податки 1950–1960-х років або ще, не дай Бог, каліцтво чи хвороба одного з членів сім'ї, на якого має працювати вся родина, бідність і безгрошів'я – усе це провокувало сварки, депресивні настрої, ворожнечу між сусідами та родичами. А отже, і було мотивацією прокльонів. Щоправда, були певні заборони. Не допускалося “тяжких” прокльонів, особливо рідних, дітей і худоби, які б могли викликати смерть того, кого проклинають. Загалом, усі прокляття виголошували не з якоюсь магічною метою, а швидше як спосіб зняти стрес, тому вони вже на той час (70–80 рр. ХХ ст.) були частиною побутового мовлення, і мало хто надавав їм магічного значення.

На це, до речі, звернув увагу ще М. Сумцов у своїй статті “Пожелания и проклятия”: “Как малоруссы смотрят на клятву? За исключением весьма немногих случаев, когда проклятию придают действительно весьма важное значение (например, материнскому), у малоруссов повидимому, уже выработалась и окрепла мысль о формальном значении проклятия” [1, с.12].

Можливо, так було й у ХІХ ст., тому не випадково, очевидно, прокльони записували та публікували не у збірниках магічно-сакрального фольклору, а саме серед прислів'їв і приказок, хоча, як на мене, більш споріднені з ними саме замовляння, заклинання, молитви та чари, особливо те, що називається в народі “наслання”, тобто наведення каліцтва, хвороби чи смерті на іншу людину. Такі дії можна було б ще назвати “акціональним прокляттям”, що або не супроводжується, або й супроводжується словесною формулою. Така архаїчна форма прокляття лише простежується в самих текстах, але не зафіксована у записах учених-етнографів.

Першу велику добірку прокльонів (183 разом із варіантами) опубліковано 1864 р. у збірнику М. Номиса "Українські приказки, прислів'я і таке інше" [2, с. 190–195]. Упорядник не виділяв їх в окремий підрозділ, та все ж розмістив їх суцільним блоком, акцентуючи на тому, що це – окреме явище в контексті паремій, відмінне за структурою та семантикою. Керуючись покажчиком умовних скорочень, можна з'ясувати, на яких територіях були записані опубліковані у М. Номиса прокльони, як-от: Київ і Київщина (зокрема, Звенигородщина, Чигиринщина, Уманщина, Канівщина, Сквиря), Полтавщина (Пирятинщина, Лохвиччина, Хорольщина, Переяславщина, Лубенщина), Чернігівщина (Кролевеччина, Новгород-Сіверщина, Козелеччина, Ніжинщина, Остерщина, Стародубщина), Поділля (Немирів, Гайворонщина), Волинь (Житомирщина, Проскурів, Радомисль), Білгородщина, Слобожанщина, Галичина та ін., тобто практично вся територія України. Серед записувачів фігурують імена О. Марковича, П. Єфименка, К. Шейковського, А. Свидницького, Г. Залюбовського, П. Куліша, Василя та Миколи Білозерських, М. Лазаревського, а також Носовича, Ількевича, Кульжинського, Номиса, Войцицького та ін. Поодинокі зразки жанру траплялися пізніше між приказками у збірниках І. Манжури, П. Іванова, Б. Грінченка, І. Франка.

Хоч прокльони й не виділяли як окремий жанр, проте було зрозуміло, що вони відмінні від інших паремій і за природою походження, і за жанровими ознаками, і за особливостями функціонування. Їх можна означити як короткі, дуже емоційно-експресивні магічні формули, спрямовані на причинення явного чи уявного зла. Їх мета – нанесення тілесної шкоди, накликання хвороби, смерті у відповідь на заподіяні фізичні або моральні втрати. У зв'язку з цим акт прокляття переважно має оказіональний характер, сильний елемент імпровізації, звершується внаслідок певного емоційного стресу. Однак, незважаючи на те, той, хто кляне, використовує традиційні формули, які побутують на відповідній території, передають від покоління до покоління, але які варіюють у процесі трансмісії та трансляції. Так, одну й ту ж формулу, залежно від обставин і "таланту" виконавця, можуть варіювати десятки разів: "Щоб тебе кидало; щоб тобою кидало; щоб тобою об дорогу кидало" або ж: "Щоб тобі руки покорчило;... подкручувало; ... поодбирало; ... повивертало; ... повикручувало; ... назад позавертало; ... назад лопатками повивертало; ... одібрало; ... посохли; ... повсихали" тощо. Все це – результат імпровізації.

Ця індивідуальна творчість, як уже сказано, ґрунтується на вузьколокальних, навіть на родинних, традиціях, які засвоюють у лоні сім'ї та передають від покоління до покоління. Мені відомі "династії" проклинальниць у селі, але невідомі випадки засвоєння цього "ремесла" від сторонніх осіб. "Якщо мати знала відьомство, прокльони, то воно пиридалось од маіри до дочкі, али ни всім, це як по натурі вдасться. Улітка знала прокльони, хоць і в церкву ходила" (Зап. від матері 9.02.2015 р.).

Як правило, носіями та виконавцями прокльонів були жінки, рідше – чоловіки (їхні прокльони були звернені переважно до худоби, вони ж не були схильні до тривалих сварок). Найтежче кляли старі баби, які знали дуже архаїчні формули, що вийшли з ужитку, можливо, через страх використовувати такі заклинання, а також і через зміну побуту. Їхні прокльони часто мали не просто оказіональний, але й ритуальний характер: вони лилися без видимої причини ("сяде, опустить голову і кляне"), із метою зняти стрес, полегшити душу, образу на долю, на кривдників. У такому випадку об'єктом прокльонів ставало власне життя ("шоб воно згоріло", "шоб воно запалося", "шоб я була ше маленькою здохла") або той, хто був поруч, – дитина, чоловік, худобина, випадковий предмет. Це називалося "зігнати злість" на комусь. "На кого лиха, а на тебе охоту зжену", – приказувала не раз моя мати до мене, каючи невідомо за що.

Певною мірою ритуальний характер мали акти прокльонів, коли кляла жінка чоловіка, якщо був ледащо, чи п'яниця, чи ходив по інших жінках, або сусідів – за

вчинену в господарстві шкоду. Ці прокльони могли виголошувати і без видимої причини, їм якраз надавали певного магічного значення, бажання справдитися.

Але здебільшого акт “клятьби” був способом вираження негативних емоцій, тимчасового гніву, який, на превеликий жаль, згодом замінив російський “мат”. “Не матюкались старі люди, коли сварились, а казали всякі погані слова” (зап. від матері 9.02.2015 р.).

Що це були за слова? Це лайка – своєрідна негативна лексика, на означення різних якостей опонента – і фізичних, і моральних. Її можна поділити на певні категорії.

1) Вказівки на певні фізичні вади, природні або набуті, аби більше дошкулити опонентові: *кривий; кривоногий; криворукий; безногий; косопалий; косоокий; сліпий; одноокий; клішава (клишу́ха); горбата; сліпак; сліптур; глухма́ч; пеньок глухий; німаку ти глухий; губата; носата; мордата; вухата; лисий; обскубана; без'язика (шепелявий); курду́пель (малий на зріст); недоношений; недороблений; без'яйкий; сивоя́й (старий дід); зачухана; махната; патлата; косязике; дохляк; ти каліка; ти каліка смертна вже; ти каліч ненормальна (ніхто вже не вилікує); цімра (некрасива, маленька жінка); ніздра́та, зачу́ха (неохайна); задрипана; засланка; роздявля́ка (неуважна або з великим ротом) тощо.*

2) Вказівка на вроджені моральні чи розумові вади: *недоношений; недороблений; пальцем зроблений; ідним пальцем роблений; балабуха; балда; дурена; недобумок; дурнуватий; примурок; безмозга; блядіна; курва; лярва; проститутка; своло́та; сволок; наволоч; нечисть; сумаше́ча; звірука; ти вже з ума зійшла; в тебе вже біла гарачка приключилася; ти прибитий з-за угла мішком; задрипанка; засрана; п'яниця засіяна; стидомі́рник; стидомирниця; стерво; бидло; падло; падлюка; ах ти подла; ти падлюко незградна; псіх дурний; виродок; вилупок; вилупився, як курча з яйця; ляпко́дурний (язиком без толку “ляпає”); патійониха (теж); брехуха; брехля; брихло погане; ляпало; язиката хвиська; “вже язиком пообмащувала? Одірвало б тобі то' язика, щоб менше ляпала!”; ти безрозсудне; ідіот; ідіота; гадійот; паскудна; паскуда; нечисте; лядаще; лидаче; лодар тощо.*

3) Особливо шкідливих, недобррозичливих людей часто називали іменами різних тяжких хвороб, що мучать людину, або інших міфологічних істот, персоніфікаціями статевих органів: *зараза; чухотка (чихотка); боля́ка (болячка); чума́(джума́); сухота; халера; хороба; болезь; слабість; на́кість; чихотка пошила; здох; здохляк; здохлий; недобитий; смердячий; чихотлива; зашмаркана (коли гайморит); манда; манда стара; залу́па; змей; зміюка; сатана; ах ти чорт; чорт безрогий; блінда́р (?) (так зверталися до сліпого, здається, це якась діалектна назва каганця, але семантика слова вже втратилась і в свідомості моїх земляків сприймається, як якась міфологічна істота); ти крипуча зміюка; черті полаті (на дітей); колесо кручане; бамбула (на дитину); крепучий як дуб; скотобаза тощо.*

4) Найбільш поширені лайки – це порівняння фізичних і моральних якостей опонента з якостями різних тварин, називання їх іменами: *козел; козел дурний; вовк (потайна людина); гадюка; гардина; гад; гад солоний; гад сикучий; звірука; собака; собача морда; сучка; сука; сучка смердюча; льоха задрипана; худоба; худобина; тхір смердючий; бугай; кобила (на великих, масивних); бик; бицю́ра (на п'яницю); “Ти біку, ти чого сюди прийшов? Або вчись, або йди пасись!” – казала вчителька на ледачого учня, підлітка; свинока (на неохайного); ти мидві́дь; ти лев злющий; коза дурна; коза смердюча; безрога (коза буває безрога, це приниження таке); ти жабо погана; ропуха; ти страшна жаба ропуха; вороно ти дурна; тхориця смердюча; тиля дурне (більше на дітей); також і поросля дурне; хитра, як лисиця; злий, як собака; сучка обдерта (на бідну); баран дурний; овечка дурна; ягня дурне; качка (за дефекти мовлення); гусак (за те, що “сичить, а не балакає”); деркач (не вимовляє “р”); морда́; мордяка; скаті́на/скотина; скаті́на бизрога (більш за все, що це свиня, так називають недобру людину) тощо.*

Нерідко, наслідуючи дорослих, кляли й діти, але їхні прокльони поширювалися більше на худобу, яку мусили пасти, і через це не мали вільного часу (на гуси, на

корову, особливо, якщо вона була вередлива та неслухняна). Але в дітей не було зла, їхні прокльони звершувалися більше заради сміху чи самоутвердження в середовищі пастухів – однак таким чином засвоювали традицію.

Усе це засвідчує процес десакралізації прокльонів. Із представників середнього покоління (30–40 р. ХХ ст.) та молоді рідко хто ставився до них серйозно, зі страхом, тому й виникали прислів'я на кшталт: *“Дурні голоса не йдуть на небеса!”* Так здебільшого говорили у відповідь на прокльони, вважаючи того, хто їх виголошує, вкрай нерозумною людиною. Тому не тримали одне на одного зла, швидко мирились, коли проходив гнів. Але ця формула набувала магічного значення у випадку, коли прокльони виголошувала людина з вірою в їх силу. Тоді, щоб оберегти себе, говорили: *“То вона собі кляне, а не мені!”*, *“Все це на твою голову!”*, *“Хай їм все це буде, а не мені”*, призивали на захист Бога, Матір Божу, святих, осіняли себе хресним знаменням. Деколи проклинали у відповідь. У зв'язку з цим вірили, що прокляття дійсно падає на того, хто кляне, і якщо людину цю досягала раптова хвороба або нагла смерть, суспільна думка була однозначною: *“Кров залляла, бач яка смерть – то така була ничиста, всіх кляла, всіх лаяла”* (від матері, 9.02.2015 р.).

Тож не випадково у свідомості моїх односельців було однозначно негативне ставлення і до прокльонів, і до їх носіїв. Цю традицію загалом осуджували, а родина, яка була її носієм, перебувала у певній ізоляції. Особливо їх цурались побожні, віруючі люди. Вони вважали прокльони великим гріхом, наукою сатани: *“Гріх клясти матір, дитину, худобу... Мо'на в лиху годину сказати, то що хоч збудися... В який час сказати”*... (зап. по пам'яті від Марценюк Тетяни, 1930 р. н.).

Вірили і досі вірять, що збуваються прокльони скривджених, особливо невинно скривджених. Цю віру засвідчує прислів'я: *“Людські сльози на землю не падають”*. Наприклад, усі оповідачі, що згадували голод 1932–1933 р., одноставно заявляли, що активістів бригади, яка викачувала хліб, розкуркулювала й забиравала останні харчі в селян, покарав Бог. *“Їх покарав Бог! Олексі в лісі ломака вибила руку, “Чиж” помішався, то ганяв по силі, Васька лижала, догнивала, черви точили, Сачиху зігнуло донизу, Філімона трактор задушив... Вони всі наказані, вони ни вмерли як люди!”* (зап. від Крутюк Мар'янки Григорівни, 1927 – 17.09.2006 р. – у неї з голоду вимерла вся сім'я: батько, мати, три брати і дві сестри).

Зазначимо, що прокльони виголошували з особливою інтонацією, своєрідним речитативом, який дещо нагадує мелодію голосіння, однак протягується лише той склад, на який падає логічний наголос, а іноді підвищується або знижується тональність. Це засвідчує архаїчність жанру та його генетичний зв'язок із магічним фольклором (замовляннями, молитвами, голосіннями). Зокрема, на наявність у минулому певного ритуалу прокляття вказують досі збережені формули *“посилання”* чи *“відсилення”*. Можливо, це й є найархаїчніші форми прокльонів: *іди ти під три чорти; іди ти к чорту; іди під шум; іди під халеру; іди втопись; іди під лотоки; іди ти до чорта в зуби; іди ти до бісової матери; іди ти к чортової матери; іди ти подалі; іди ти на три букви; іди ти під верби; іди ти під литухи* тощо. Отже, тут бачимо низку сакральних локусів, де має збутися прокляття (ліс, річка, млин, ланя, потойбічний світ). Це – опосередковане побажання смерті.

Більшість прокльонів, крім загальнопоширених, мають вузьколокальний характер і дуже рідко варіюються з подібними зразками, які походять з інших регіонів. Це добре простежуємо за збірником М. Номиса: зі 180 опублікованих там паремій лише окремі мають по одному чи кілька варіантів. Те ж саме спостерігаємо при порівнянні з моїми записами: лише 16 із 170 зразків мають віддалені текстові паралелі.

Подібно до прислів'їв, прокльони мають опорні слова, навколо яких і структурується увесь текст. Це опорне слово, як правило, означає ту дію, внаслідок якої вчинено зло (вкрав, вирвав, зламав, викопав, пішов, забрав, з'їв, перекинув, почув, побачив і т. д.) або предмет чи тілесний орган, за допомогою якого заподіяно шкоду

(руки, ноги, очі, вуха, язик тощо): “Щоб тобі кості вломилися; щоб тобі язика вирвало, щоб тобі руки й ноги повсихали; щоб ти золи наївся; щоб тобі очі вилізли” і т. д. Навколо опорних слів будували цілі варіантні гнізда (усе залежало від таланту імпровізації того, хто кляне, від міри заподіяної шкоди).

Зазвичай прокльони мають форму побажання. Можливо, у давнину вони склалися з двох частин, в одній з яких виголошували причину, в іншій бажаний наслідок прокляття, на кшталт: “Як ти у мене в городі капусту вирізав, так щоб у тебе коло пупа різало; як ти взяв що-небудь, так щоб тебе взяло за печінки”. На сьогодні текст паремій зредукований до побажальної формули.

Здебільшого мовець апелює до другої, рідше – до третьої особи, залежно від того, чи прокльони виголошують в очі, чи поза очі. Паралельно використовують особові та безособові форми дієслів (“Щоб ти сказився” / “Щоб тебе сказило”). Іноді трапляється апеляція до першої особи, тобто до самого себе або до невизначеної особи (“Щоб я був луче осліп”; “щоб я була ще маленькою здохла”; “чом я не втопилася в ті річці?”, “чом я ни вмерла ще малою” тощо).

Найпростішою видається нам проблема систематизації прокльонів. Усіх їх можна чітко поділити за семантикою побажань на дві великі категорії: побажання хвороби та побажання смерті. Є ще дві невеликі групи: побажання лихого долі дівчині або парубкові, дитині, та пародійні (доброзичливі) або жартівливі прокльони.

Серед хвороб фігурують такі невиліковні недуги: *халера, чихотка, правець, язва, ядуха, чорна болість, сказ*, а також каліцтво всього тіла, рук, ніг, очей, вух, зубів, кісток, божевілля, втрата пам'яті, отруєння.

Побажання смерті, як правило, метафоричні, відображають певний ритуал: кривдник помре від тяжкої хвороби, не буде похованим, його кості викинуть нащадки, він не встане на Страшний Суд. Всі ці формули дуже перегукуються з номінаціями смерті, тому для порівняння вкінці подано словничок цих номінацій.

На запис не буде клясті

У нас по сусідству жила баба Панасія (померла у 2013 р.). Про неї казали, що вона дуже всіх кляла, але я ні разу не чула, бо вона жила трохи далі од нас. Вона була унікальна оповідачка (проблема була не розговорити її, а зупинити), і ще й тим унікальна, що вона для кожної людини придумувала своє прізвисько, називала їх тільки цими “іменами”, так що тільки той, хто спілкується з нею щодня, знав, про кого йде мова. Від неї я записала багато пісень, оповідань, легенд, магії, обрядів, звичаїв, вірувань.

Якось я приїхала у відпустку і мати розповіла: “Панасія нас дуже кляне, весь рід – і мене, і тебе, і дядька...” – “За що?!” – “Дядько порізав верби в б'єрезі” (їхні городи сходились донизу з двох боків річечки, і там росли верби, які мій же дядько садив, а баба послала свого сина, щоб він вирізав їх на дрова. З того вийшла велика сварка, і дядько сам верби ті порізав). Я страшенно зраділа: “От, я піду запишу прокльони!” – “Не йди, хай вона казация! Нічо' ти ни запишиш!” – “Ну чому? Я прийду й скажу: то що, тітко, вам ще й досі шкода наших верб?” І вона почне – а я вклучу диктофон... Але мати мене не пустила. А коли все вляглося через якийсь час, і я знов, як звичайно, прийшла з матір'ю із диктофоном до баби Панасії, я непомітно звернула розмову на прокльони. Та нічого з того не вийшло. Баба вдавала, наче вона й не чула про таке, і слова не сказала! Як я її не розкручувала, і мати стимулювала – дарма! Наступного ж разу я вирішила записати її біографію. Стала вона розповідати про своє життя. І от коли дійшло діло до сусідів, з якими вона жила “хата з хатою”, вона втратила контроль над собою, з'явилася і інтонація відповідна, і “побажання” – але все це на одну мить, вона тут же схаменувалась, прикусила язика, і далі полилася сумна розповідь про її долю...

Ось фрагмент того невдалого інтерв'ю.

– А як проклинали? Щоб ти там лоп, щоб здох...

П. А.: Щоб руки поодлігали.

Т. В. – Щоб твої кості з гроба повикидали. – Це дуже страшна лайка! І це так нищівно лає, я чула! Щоб йо', – кає, – кості з гроба повикидали!

П. А. – Я то казала: “Щоб ти нагнулась і ни розігнулась!”

– “Щоб тебе спрагло, щоб тебе грім забив!” – це, я пам'ятаю, моя баба рідна кури так кляла... Щоб ти спраглося...

П. А. – А їдна баба в Кап'устині¹ кляла, Сидориха розказувала: “А щоб ви видихали, як ви міні надійли!” Як баба другий раз виходить – на конюплях кури всі лижати! В таку пору сказала... Як обідно, то можеш ляяти...

– Ще моя баба кляла, як ти кудись підеш (до матері апелюю): “А щоб з тебе пара виїшла!” Але ж це дуже архаїчні формули!

П. А. – Но я на своїх дітей сварилася, але ні казала таких паршивих слів. “Чо' ти пішов? Чого ти пішов, задер голову, коли ти будиш слухатися, га? Шо ти сибі думаєш, ти думаєш головою чи коліном?”

– Це Уліта баба ще кляла...

Т. В.: Уліта вміла клястї, а от баба Луцина – та ні вміла клястї...

П. А. – А Уліта вміла дуже ляяти?

Т. В. – Вміла, крепко лаяла!

П. А. – То вона ж була така здохла! – [дуже немічна. – Л. І.].

Т. В. – Така була, а лаяла... І матирі мої лаяла, і нам лаяла... І це тако' сяде, голову спустити і лає.

П. А. – Вона така була здохла...

Т. В. – Така була рабенька, здохла, да, Улетка, кашляла вечно сиділа... Но я всярамно до неї ходила, прийду: “дядино, дядино”...

– А з якого роду та Уліта була? Вона губчанська?

– Не, партинецька²...

Запис 31.08.2010 р. від матері, Варави Тетяня Варсонівни, 1939 р.н. та Варави Панасії Аврамівни, 1927 р.н.

Прокльони,

записані по пам'яті з дитинства, а більше від моєї матері,

Іваннікової (Варави) Тетяни Варсонівни, 1939 р. н.

в с. Губча Старокостянтинівського р-ну Хмельницької обл.

Запис зроблено 2 вересня 1992 р. Додатковий запис зроблено ще 6 листопада 2014 р. під час підготовки текстів до публікації. Зірочкою позначені ті тексти, які активно побутували в 60–80-х роках ХХ ст., і що я їх чула на кожному кроці, навіть від дітей, і сама виголошувала в потрібний момент, більше для сміху, ніж серйозно. Це була наче така “присмачка” до буденної мови. Ті, які не позначені зірочкою, записані від матері, вона пригадала, як кляла її дядина, баба Уліта, яка жила “хата з хатою” коло нас, а також і інші старі люди, “шо вміли клясти”. Наголосом позначений логічний наголос, тобто слово, на якому акцентували увагу (інтонаційно, за висотою тону, його не виділяли). Коментарі до текстів, де вони є, були написані вже під час підготовки до друку і розкривають особливості побутування, а також деякі діалекти й архаїзми (в особливих випадках мене консультувала моя мати по телефону). Подаю власний коментар до запису прокльонів від 2.09.1992 р.:

“Як правило, всі прокльони будуються навколо якогось слова, наприклад “крас-ти”, “ломити”, “брати” і т. д. Це тому, що проклинають ту чи іншу людину в певній

¹ Село Старокостянтинівського р-ну.

² Село Партинці Старокостянтинівського р-ну.

ситуації і за якийсь конкретний учинок. Наприклад: хтось щось взяв з току, чи з комори (вкрав). Баба, не знайшовши ту річ, починає проклинати: *“Шоб тебе взяло за пичінки, хто це взяв; шоб його взяло й ни одпустило; шоб його халера взяла; а халера б тебе взяла ше до вечира; шоб ти ше до вечира ни дїждав”*... і т. д. І так видає цілий блок, поки не заспокоїться [або щось її увагу відверне]. Вирвав хтось капусту на городі – починає клясти, і всі прокльони буде зі словом *“рвати”*: *“Шоб тобі кишки вирвало! Шоб тобі руки поодривало ше нїньки, до вечира!”* – і т. д. Мене проклїнала баба Лікора (сусідка) за те, що я зломилла в неї молоденького яворця під плотом – а я ж не знала, що то яворець, я ж думала, що то буде добра різка гуси пасти! Моя баба Оксенька щодня кляла діда, матір, мене, kota, собаку, курей, свиню, гусей, качок, мух, сусідів, родичів і все, що їй дошкуляло. Це була щоденна імпровізація, з якої я мало що пам’ятаю. Дві чи три баби в нас в селі було (Голя, Уліта, Панасія), що кляли *“з-під світа”*, тобто дуже страшно. Ще Лікора (мати Панасії). Це був вже процес, всередині якого вони входили в екстаз, в якому їх ніщо не могло зупинити, а будь-яке слово, заспокійливе тільки, ще більше роздражнювало. Все це мало з неї вилитись само, до кінця. Можливо, їхні прокльони, як і молитви, мали певні формули. Шкода, що не довелося почути це в зрілому віці. Деяко пригадали удвох з матір’ю з їхнього *“репертуару”*.

Жартівливі побажання у формі прокльону

1.* *Шоб тобі кіт бóвтуна зніс!* Так проклїнала сусідка, баба Гóлька, якщо на когось сердилась. Вона була маленька, тихенька, спокійна, незлобива. Загалом, такі *“прокльони”* часто вживали для того, щоб збити гнів, розрядити ситуацію, щоб досада не взяла верх над розумом.

2.* *Шоб тобі добро було!* Дуже поширене доброзичливе прокляття. Так казали, коли хтось когось злякав або ще щось несподіване сталося. Це любовні прокльони, як хто кого любить. Дівчина це могла сказати до хлопця, який пожартував із нею. Або як хто кого дуже насмішить. У таких випадках казали ще й інші *“легкі”* побажання:

3.* *А шоб ти скїс!* Або: *А скїс би ти де! А шоб ти скїсла де! Хай ти скїсниш де! Хай воно де скїсне! А нєх’ воно де скисне!*

4.* *А шоб ти вілякався!*

5.* *А нєх’ воно провалиця!*

6.* *А нєх’ воно де западєця!* (до дитини, яка капризує, чи як хто чого не вмє, набридає, випрошує, говориться, наче з серцем).

7.* *А шоб тобі кіт дорóгу пирибіг!*

8.* *А шоб ти запався де!* (зі сміхом). Тут неусвідомлене побажання смерті, але вимовляють грайливо, із ласкою. Якщо ж зі злом – то це інша інтонація.

9. *Шоб тебе коза ззіла!*

10. *А шоб тебе мўляр ззів!* (до курки).

11. *А шоб ти сказився на задні нóги!*

12. *“Шоб в тебе була їдна нога, їдно гóко!”* – так колись *“Братўша”* (сусід) казав на курей (мати).

13.* *Трácце ваші мамі!*

14.* *Трácце ваші капці!*

15. Мовчи, бо прокляню:

Шоб тобі хата згорїла!

Шоб тобі жінка здурїла!

Шоб тобі груша всохла!

Шоб тобі свиня здохла!

(Це останнє записано під час застілля, коли жартували за вечерєю, 2.04.1992 р. в Києві від Уховської Євдокії Кирилівни, 1923 р. н., уродженки села Гостролуччя Баришівського р-ну Київської обл. Я тоді не цікавилася, чи це воно було серйозне в побуті, усі сміялися – і того досить).

Побажання хвороби; тяжкої хвороби, смертельної

Як уже йшлося вище, здебільшого прокльони виголошували цілими гніздами, а гнізда формувалися навколо певного ключового слова, яке уособлювало ту провину, за яку кляли, хоча воно не обов'язково було в тексті прокльону. Приміром, хтось каже: я бачив, як ти робив те чи інше. Ага, бачив. То щоб ти осліп, щоб тобі повилазило і т. ін. Якщо хтось зробив шкоду і виправдовується: "Я не побачив" – у відповідь видавався цей самий блок прокльонів. Тобто клясти міг і той, хто звинувачує, і той, кого звинувачують, за зведений наклеп. Таким чином звершували миттєву розправу за кривду. Правда, ці ж прокляття могли виголошувати і безпідставно, від злоби, тоді вже вчинки не грали ролі, а використовували увесь відомий запас.

1.* *А хороби на тебе нема!*

2.* *А нема на вас хале'ри!*

3.* *Шоб ти захоробився!*

4.* *Шоб ти захале'рився!*

5.* *Кольки на тебе нема!*

6. *Шоб тебе я'зва зліла!*

7. *А шоб тебе різало коло н'уна!* (Межу зрізав сусід чи щось подібне, капусту хтось вирізав у городі).

8. *А шоб тобі я'духа заробилася!* (Чи хтось зробив щось погане, чи у відповідь на звинувачення, що "ти це зробив" чи "твої діти зробили". "Я'духа" – це діалектне слово, означає те саме, що астма, "задішка" ще, "в грудях душить, ни дає дихати".

9.* *Шоб тебе скрутіло!* (тяжко захворів).

10. *Шоб тобі руки покорчило!*

11. *Шоб тобі руки поодкручувало!*

12. *Шоб тобі руки (ноги) поодбирало!* (за те, що взяв щось).

13. *А шоб тобі руки повивертало.*

14. *А шоб тобі руки назад позавертало.*

15. *А шоб тобі руки повикручувало.*

16. *Шоб тобі руки назад лопат'ками повивертало!*

17. *Шоб тобі руки повсихали!*

18. *Шоб тобі руки посохли!*

(Все це бажають тим, хто зробив якусь шкоду руками, зумисне чи через недбалість, так можуть "подякувати" й за погано виконану роботу).

19. *Шоб тобі руки скрутило.*

20. *Шоб тобі руки поломало.*

21. *Шоб тобі кістки вломилися.*

22. *А шоб тобі ноги поломало.*

23. *А шоб тобі кісточкі повивертало.*

24. *А шоб тобі зуби повилітали.*

(Це, певно, мені такого бажали, коли я зломила ту деревину).

25.* *Шоб тобі заклало!* (Шоб тобі навіки заклало!)

26.* *Шоб тобі заціпило!*

27.* *Шоб тобі запёрло!*

28.* *А шоб вам позакладало!*

(Це коли хтось кричить, чи шумить, чи худоба реве, півень співає несподівано і т. п. Крім того, це ще й номінація не тільки німоти, а й глухоти, бо вуха "закладає" (після грипу і т. д.). Такого бажують і в тих випадках, коли хтось каже: "Я чув, що ти це казав і т. п." – "А заклало б тобі!" "А ни заклало тобі?" або "А ни закладé тобі?" Певно, що ці за семантикою дуже близькі, може навіть у давнину ідентичні).

29.* *Шоб тебе хороба напала!*

30.* *Шоб тебе хале'ра напала!*

31. *Шоб тебе срачка напала!*

32.* *А хай воно захале'риця!*

33.* *А хай воно захоробиця!*

34. *Пішов – шоб тобі ноги покрутило!*

35.* *Шоб ти ходив останній раз!*

36.* *Шоб ти з умá зійшов!*

37.* *Шоб ти з пуття' зійшов!* (жінка на чоловіка-п'яницю чи за блуд).

Далі до цього підходять взагалі різні “поетичні” побажання божевілля, адже два останні саме такими й є.

38.* *Шоб ти здурів.*

39. *Шоб тебе носіло.*

40. *А шоб тебе нечиста сіла носила!* (“Як збожеволіє (“здуріє”), то носить людина” – мати).

41.* *А шоб ти сцанила* (збожеволіла, здається. “Скажена людина, ни памнятáє нічо’” – мати).

42.* *Ни знайш? Шоб ти ни знав, який ниньки дeнь!*

43. *Шоб ти ни знав, який в Бога дeнь.*

44.* *Шоб ти го́ла ходила!*

45.* *Шоб ти го́лий бігав!*

46. *Чо' ти кричиш? Шоб ти вздовж силá бігала й кричала!*

47. *Шоб ти сорóчки боявся.*

48.* *Шоб ти го́лий ходив.*

49. *А шоб ти двирéй ни найшов!*

50. *Шоб ти вікна ни побачив!* (“Як людина блудить, то вже ни знає, де двері”, – мати).

51. *Шоб тебе с пам'яті викин'ло.*

52. *Шоб тебе чорна сла́бісць кидала!*

53. *Шоб тобою (тибе) об землю кидало!*

54А. *Шоб тебе кидало!*

54.* *А шоб ти ра́чки лазив!* (Хтось вліз в город, у садок. Воно ніби й смішне на перший погляд, бо рачки й п'яний лізе – але тут мається на увазі, що людина не може стати на ноги).

55. *Шоб тебе мастило на корóсту* (“Як хтось комусь щось обмастив”, – мати).

56. *Шоб тебе взяло за пичінкі.*

57.* *Шоб тебе взяло й ни одпусти́ло* (хтось щось украв).

58.* *Стій – шоб ти правце́м став!* (до худоби).

59. *Стій правце́м!*

60.* *Їж – шоб тебе росперло!* (або як до худоби: “Шоб вас порозпирало вже!”).

61.* *Шоб ти ломця' наївся!* (вже не знають, що таке ломець).

62.* *Шоб ти зо́лі наївся* (попелу).

63.* *Шоб ви вéху понáїдалися* (до курей, качок, бо ззіять у городі що хочеш. Можуть і людині побажати: “шоб він веху наївся”, як комусь здається, що та людина багато їсть, або в сварці. “Вех” – така трава, як корова її ззість, то пропадає. Росте там, де очерети – на лугах, в лісі”, – мати).

64.* *Шоб ти наївся обме́тиці* (“Обме́тиця” – рештки муки, які обмітали з дерев'яних діжок, коли вже закінчилась мука. “Ї ни їдять сами, а худобі дають чи ху́рам. Вона нихароша, бо з діжки виметяне, старе вже, може бути й с ту́рсою”, – мати). Можливо, тут ще й натяк на голодні роки, чи побажання голоду, крайньої бідності.

65.* *Шоб тебе вдаві́ло!*

66.* *Шоб ти вдаві́вся!* (Коли це кажуть, то, звичайно, ніхто не бажає смерті, навіть не усвідомлює цього, більше – бажання муки, щоб перестав їсти і т.д.).

67. *Шоб ти че́миру наївся!* (чемері́ця або “дінди́риння” – отруйна рослина, “цвіте білим, утворює коробочкі, в яких є чорне дрібне насіння, його баби витрушували,

заливали горілкою і робили натирання”, – мати. “Чемериці об’їстися” в нас означає говорити щось нерозумне або й навмисне брехати, або робити якісь неадекватні дії. Так само кажуть і “блекоти об’ївся”).

68.* *Це я' сказав? Шоб тебе сказило! (Шоб ти сказівся!)*

69. *Шоб тобі язика вирвало разом з вілицями!* (чи сказав що, чи вирвав що кривдник).

70.* *Шоб ти скрутився!* (Існує ще й такий фразеологізм: “Іди, бо як дам, то скрутися!”)

71. *Ти бачив? Шоб ти сонця ни побачив!*

72. *Шоб ти осліп!*

73. *Шоб ти свеї ма́тири ни побачила! Шоб ти ни діждала її бачити!* (тут може бути і побажання сліпоти, але швидше за все – це вже образне побажання смерті. Моя мати так коментує: “Мати помре чи ти помреш, або те, або те шоб померло”.

74.* *Шоб тобі вилізло!*

75.* *Шоб тобі повилазило!*

76. *А шоб тобі́ о́чі вилізли на потилицю!*

77. *А шоб тобі́ о́чі на лоб повилазили!*

78. *Шоб ти ходив в хаті й вікна́ ни побачив!*

79. *Шоб тобі́ воро́ни о́чі повигльовували!* (Тут також уже побажання сліпоти межує з побажанням смерті, бо живій же людині ворони очі не клоють).

80. *А шоб тобі́ во́ші за пличима грали!* (Тут – побажання тяжкої, смертельної хвороби. Старі люди розповідають (і зараз так кажуть, зокрема, моя мати), що коли людина довго лежить, така хвора, що не встає, то вже перед смертю в неї справді “беруться” воші, “самі од себе” (а я гадаю, що швидше – від антисанітарії), і, мовляв, це головна прикмета, що вже помре: як тільки візьмуться воші, то зараз за кілька днів уже чекай, що помре).

81.* *Шоб ти горів синім полум’ям!*

82.* *Хай воно все горить синім полум’ям!* (Звичайно, старі люди вимовляли “сінньим” і “полумням”, але зараз уже артикуляція змінилася. Гадаю, що це прокляття не просто метафора, а таке ж завуальоване побажання смерті. І ось чому. Коли я була ще мала (60-і роки), і був живий дід, часто приходили до нас чоловіки, і так старі баби й говорили про все, що завгодно – той репертуар невичерпний був, а я лише туманно пригадую його тематику. Говорили й про те, що людина (п’яниця) може “згоріти з горілки”, і розповідали страшні випадки, як в комусь-там “горілка зайнялася” – і не врятували, згорів чоловік. Вона нібито загорітися може всередині, коли чоловік дуже багато вип’є, горить синім полум’ям, яке виходить з рота, при цьому згоряють всі нутрощі й тіло все чорніє. Від цього полум’я нібито врятувати не можна. Це моя дитяча пам’ять свідчить. А ось що розповідає мати: “Таке було, колись горіли з горілки. Як нап’єця крепкої горілки, то вона всередині воспламініця тий горить! То росолом гасять, заливають росолу чириз рот, бо з рота полумня йде, гулубе, сине, горілка синьим горить! Синє полумня, Люда! А як нима розсолу, на вулиці десь загоріця, то де візьмеш – то мочою гасять, треба бігом в кружку намочити й залляти, то воно погасне. Колись була крепка горілка, багато вип’є, а закусити нима шо”... (10.01.2015 р., запис по телефону).

83. *А шоб ти сиділа до своєї коси й до жовто’ зуба!* (проклинають дівчину, шоб не вийшла заміж).

84. *Шоб ти ни ожинився, шоб ти в оди́ночстві посивів!*

85. *А шоб тобі́ ща́стя ни було!*

86. *А шоб ти місця́ собі ни найшов!*

87. *Шоб ти на сибі ни побачила ні вінка, ні бінди!* (“Це дівчатам так закликають”, – мати. “Бінда” – стрічка. Можливо, це навіть побажання смерті дитині).

Що стосується прокляття дівчині, шоб не вийшла заміж, то від матері я зафіксувала таке магічне дійство, спрямоване на зло, своєрідне акціональне закляття, дуже

архаїчне, відомостей про яке я не зустрічала у друкованих джерелах. Щоб дівка не тільки не вийшла заміж, а навіть не бажала цього, слід було з певним закляттям (уже невідомим) закопати в неї під порогом замкнутий замок, а ключ закинути десь окремо. З розповіді видно, що віра в це зберігалася до кінця ХХ ст. У тексті згадується моя двоюрідна тітка, Крещенко Ганна Михайлівна, 1924 р. н., наречений якої не повернувся з війни, а вона так і прожила неодруженою. Свою долю вона вмотивовує не соціальними обставинами, а саме звершеним на її подвір'ї ритуалом.

“Ше колись якісь замки закопували під порогом. Шоб дівка замож ни вийшла, то хто лихий на неї – чи сусідка, чи своячка, чи так яка лиха на тебе, що ти гарна, чи що до тебе хлопиць залицяйся, – то візьме замка, замикне, ключі десь викине або тоже десь закопає, і замка цьо' закопає в тебе під порогом чи в порозі. Це ше давно-давно розказували! “От, кажуть, сидить! [у дівках. – Л. І.]. Певне, хтось замка замикнув!..” І ще ше цигани колись гадали, то казали: в тебе під порогом замок закопаний. Це ше наша Ганя колись казала...”

Казала наша Ганя – це колись ше, батьки ше жили її, алі я там ни раз нучувала, то полягаймо тий балакаймо. То в'на каже, що “ни йду замож – і ни хочу! І ни піду, бо в мене замка закопали під хатою, десь під порогом чи де”.

– “То шо, ни мона викопати? Давай викопайм!” – “Тий шо, будим копати?.. А, ни хочу я, шо Бог дасть”... А я могла б викопати, шукати! Тий хто зна', де він закопаний. Якби це знаття... Викопати, одмикнути, ти й може й піде замож, а хто йо' знає... Підібрати ключі, чи так де...

...Бис примови, то й вужа ззіж, то нічо' тобі ни побракує. Це тра' примовляти”. (Записано 11 вересня 1993 р.).

Такі дійства в нас називали “колдування” або “чародейство”. Щоб дівка хворіла, сохла, голова боліла, закопували її коси. Тому, за повір'ям, не можна їх кидати на вітер, під ноги, а лише спалювати.

Побажання смерті:

1.* *Нéх' воно де западеця!*

2.* *А нéх' ти де западеся!*

3.* *А шоб ти ходив останній раз!* (Так кляли того, як хто куди пішов і забарився або шкода яка з того сталася, чи до чужої молодиці).

4.* *От пішла – шоб з тебе вийшла пара й дұх!*

5.* *А шоб з тебе пара вийшла!*

6.* *А шоб з тебе вийшла душа й пара!*

(Так завжди проклинала баба матір, бо та була молода й ходила до сусідки на півдня, а баба вважала, що вона повинна бути вдома, щось робити. Мене баба послала туди під вікно: “Біжи під вікно й кажи матері, хай йде дудом!” Я приходила під вікно й казала матері, і ще переказувала те, що баба казала про пару).

7.* *А шоб ви вілопали!*

8.* *А шоб ви вігоріли!*

9.* *А шоб ви віздихали!*

10.* *А шоб вас грі'м побив!*

11.* *Шоб ви зилмі' вже наїлися!*

12.* *Шоб тобі очі повидирало (видирло), як ти вже диреш!*

(№№ 4-13 – так баба кляла курей, своїх або сусідських, за те, що лізли в город.

На людей цих проклять я не чула).

13.* *Шоб тибе розірвало.* (Напівжартівливі, дивлячись в якій ситуації).

14.* *Шоб ти зилмі' наївся!*

15.* *Шоб ти лóп.*

16.* *Шоб ти тріс!*

17.* *Шоб ти згорів!*

- 18.* Шоб ти згорів синім полум'ям!
 19.* Шоб тебе хале'ра забрала! (взяла)
 20.* Шоб тебе хороба взяла!
 21.* Шоб ти був спрігся! (опрігся)
 22.* Шоб ти спраглася!
 23.* Шоб тебе спрагло! ("Кінь спрігся – це здох, помер", – мати).
 24. Шоб ти опрігся, як жидівський кінь!
 24. Шоб ти сконав!
 25. Шоб ти ше був в колісці пенькнув!
 26. Шоб ти був ни дожив до своїх років.
 27. Шоб ти був ше маленьким здох.
 28.* Шоб тебе скрутіло.
 29.* Шоб над тобою ворони кракали, як я в тебе вкрала (або якщо хтось щось украв – "Шоб над ним...")
 30.* Шоб ти туди ни доїхав, а назад ни вирнувся! (Як "ворог" їде повз хату, чи в інших різних випадках).
 31. Шоб тебе кров обіляла! (як хтось щось розілле).
 32. Шоб тебе нагла кров заляла!
 33. Шоб ти скапав, як воскова свічка. (Очевидно, і в нас було те, що пише Роман Гузіє у своїй "Танатології", але я цього вже не зафіксувала).
 34. А шоб ти сканала!
 35. А шоб ти жив, жив – і ни знав, де подівся!
 36. А шоб ти муравіці напився! ("Муравіця" – яд, що витікає з вужа, з гадюки", – мати).
 37. Шоб твоя путь погубла!
 38. Шоб тебе перва пуля ни минула!
 39. А шоб ти ни доріс до свого росту!
 40. А шоб ти до гробу ни дожив! ("Хіба повісиця, бо це я'к ни доживе? То все одно ж доживе!" – мати).
 41.* Шоб ти ни діждала! (ни діждав). (Тут швидше побажання хвороби: от робила все, а тепер "не діжде", тобто, не може. Є ще вислів: "Як дам, то ни діждеш", – щось на зразок "калікою станеш" або зовсім силу й здоров'я втрапиш, прибу'ю).
 42. Шоб тебе чихотка забрала!
 43.* Шоб тебе вхопило!
 44. Шоб тебе чорті взяли.
 45.* Шоб тебе чорт побрав!
 46.* Чорт би тебе забрав!
 47.* Чорт би їх побрав.
 48. Шоб тебе чорті на лотоках рознісли.
 49. Шоб тебе заграбали вже!
 50. Шоб тебе кури задерли!
 51. А шоб ти втопівся!
 52. А шоб ти повісився!
 53. А шоб ти повісився на сухі гиля'ці!
 54. Шоб ти повісився на черешні!
 55. Шоб ти на ньому повісився! (вкрав мотузку, чи ланцюга, чи одєжину).
 54. А шоб ти погуб з своїм родом!
 56. Шоб тебе черви ззіли! (Розповідали, що одна жінка, яка ходила в "бригаді", розкуркулювала, так і вмирала – "лижала, її живу черви їли, загнилася").
 57. Шоб тебе свята зимля' побила.
 58. Шоб ти на Страшній Суд ни встав!
 59. Шоб з тебе кишки вирвало! (Як хто вирвав що у городі).

60. *Шоб з тебе язика вирвало.*

61. *Шоб з тебе кишкі волоклися.*

62. *Шоб тебе винисло на окописько!* ("Там, де людей закопують!" – мати). Мене з дитинства чомусь дуже хвилювало це прокляття. Що таке "окописько"? Не один раз я питала про це, але відповіді були ухильні. Нарешті тепер мати розповіла мені по телефону таку річ, про яку вже мало хто в селі знає. В кінці села, на "освадьбах" (де дорога на с. Залісся, а раніше була навпрошки, до "сошá" (шосе Старокостянтинів – Шепетівка), так за городами є урочище Окіп, навіть є маленький ставочок. Зараз там пасуть корови (і в 70-х рр. це було), у ставку ловлять рибу. У 1944 році, коли німці відступали, їх дуже багато "вїбили" по тій дорозі (я з інших джерел знаю, що стріляли з літаків і справді багато полягло). Їх там лежало дуже багато, люди ходили, забирали в них все, роздягали їх догола, щоб взяти одержу, скидали забирали чоботи і т.д. І там же під селом були окопи. То зібрались потім чоловіки, всіх їх знесли в ті окопи, такі довгі, вздовж дороги, і засипали. Звичайно, без ніякого похорону. Оце таке окописько. Тоді ж, очевидно, виникло і прокляття.

63. *Шоб ти була здохла ше в трицять третьому році!* (Очевидно, що ці формули виникли у зв'язку з історичними подіями і мають цілком локальний характер, я навіть не впевнена, що в іншій сім'ї могли вживати подібні прокльони, як цей).

64. *Шоб ти ма́тири свеї ни побачив!*

65. *Шоб тобі ворони го́чі повигльовували* (тобто, залишився без поховання, щоб десь загинув, щоб і тіла не знайшли, побажання наглої смерті, далеко від дому).

66. *Шоб твої ко́сті з гроба повикидали!*

67. *Шоб твої ко́сті порострасалися!*

68. *Шоб ти своїх костюма́шок ни позбирав!*

Близькими стилістично до прокльонів є ідіоми, які відображають жорстоке або байдуже ставлення до людини чи до худоби; водночас це своєрідні формули, які заперечують смерть, тобто неначе також мають заклинальний відтінок. Як кого не шкода було (жінки, невістки, наймички, а більше все ж таки худобини), то змушували тяжко робити й казали: "Ни лопне!"; "Ни здохне!"; "Халера йо' ни візьме!" ("Хороба йо ни візьме!"); "Ніяка халера йо' ни візьме!"; "Ніякий чорт йо' ни вхóпить!"; "Ни вхóпить йо' там!"; "Колька йо' ни вхóпить!"; "Чорт йо' ни візьме!"; "Ніяка лиха година йо' ни візьме!"; "Ни вду́шить його!"; "Нічо' їму ни буде!"; "Нічо' їму ни буде ва́діти!" тощо. Таке могли говорити й про певні предмети – про сіно, якщо пішов дощ, про овочі на полі, – про будь-що й будь-кого. І про худобу, яка кричить в хліві, і про людину, яка хворіє чи тяжко працює. Таку жорстокість частіше проявляли чоловіки. Якщо ж у сім'ї хтось про когось так казав, то дуже ображались.

Нарешті тут доречно подати й номінації смерті, які активно побутують у нашому селі, оскільки якраз останній блок прокльонів не просто перегукується з ними, а, на мій погляд, є одним із видів цієї номінації, своєрідним рядом метафор, які генетично пов'язані з уявленнями про смерть та похоронною обрядовістю. Подібно до прокльонів, ці номінації поділяють на такі, що виражають нейтральне, позитивне або негативне (найбільша кількість) ставлення до покійника. Що стосується останньої групи номінацій, то окремі з них буквально дублюють прокльони "на смерть", хіба з тією різницею, що бажане тут уже звершилось.

1. Негативні, зневажливі: *вже чорт забрав; забрав ничистий; чорти взяли; чéрти схопили* (є прислів'я: "Як нима смерті, то ни візьмуть і чéрти"); *сатана забрав; колька вхопила; дідько вхопив; холера забрала (взяла); вже Бог прибрав; чихотка забрала; вже здох; вже лоп (лопнув); вже пенькнув; вже гéгнув; вже скрутило; вже спрагло; вже опрігся (спрігся); кóнчився; дойшов; дуба дав; оддав кінці; сконав; врізав дуба; вже заціпило; вже загергóлився; жаба цицьки дала (як втопився); пирикóнувся* (це слово в розмові сказала моя колишня односельчанка, яка проживає в м. Шепетівці. У неї помер чоловік, як дитині було 4 роки, і та дитина отримує пенсію, тощо. А місцева "матушка" позавидувала їй і десь

на людях сказала: “То ж ти на свою дитину получаєш гроші!” “А я ни розгубилась і кажу: “Може ваш батюшка пирикиниця, то ви будите на всіх вісьмох получати!”); *ноги откинув*; *копиті откинув*; *ноги протягнув* (“попробує вона, як він ноги протягне!”); *ноги задер* (“Володимир Ілліч / Виліз на піч / Ноги задер, / Там і помер”); *віджував корки*; *квкнув*; *загнувся*; *зігнувся* (“як зігнеться він, то поспробує сама!”); *вже йому гаплик* (іноді так кажуть і з приводу псування речей); *канець йому*; *амінь тут йому*; *клямка*; *кришка*; *каюк*; *капець*; *капут*; *там йому і гамба*; *там йому жаба цицьки дасть* (загіне, або пропаде якась річ, збіжжя); *ханá йому вже*; *кінець*; *канець тощо*.

2. Позитивні, співчутливі номінації на наближення і прихід смерті: *вже ни буде* (“ше балакає, їсть – али, видно, шо вже ни буде, до то’ йде”); “Чи є ше той брат там?” – “Вже нима! Вже давно нима!” *Вже ни стало йо*; *умер*; *помер*; *захолов*; *вже холодний*; *задубів*; *онімів* (*занімів*); *вже одійшов*; *вже вибралась мати*; *вже пирибралась на той світ*; *Бог прибрал уже*; *забрав Бог*; *смерть забрала*; *рак забрав його*; *чихотка забрала*; *мати скоро забрала батька*; *пропав*; *пропав од тіфу*; *пропав на війні* (загинув, пішов і там пропав, так і ни вирнувся, забили (загинув на війні)); *вже очі заплющив* (“а шо я буду робити, як мати очі заплющить” або “як мати руки складе”, як на лавці ляже (“Дозволь міні, мати, / на лавці лижати / чи прийдуть дівчата / на смерть нараджати?”); *вже попрощався з білим світом*; *на той світ пішов*; *оддав Богу душу*; *вже матір з хати винесли*; “всьо буде, як вперед ногами винесуть!”); *вже вперед ногами винесли*; *вже закопали*; *вже в ямі лижить*; *вже на тому світі*; *вже в могилі*; *вже на цвинтарі*; *вже пішов до матери* (якщо померла раніше); *вже пішла до дочки*; *вже пішла за матірою* і т. д. (у кожній конкретній ситуації знаходиться своє слово чи фразеологізм).

ЛІТЕРАТУРА

1. Сумцов Н.Ф. Пожелания и проклятия. – Харьков, 1896. – 26 с.
2. Українські приказки, прислів'я і таке інше / уклад М. Номис; упоряд., примітки та вступна ст. М. М. Пазяка. – К. : Либідь, 1993. – 168 с.